

Оксана Іванівна ШАЛАК,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>
shalak@ukr.net

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ ДІЙСНИХ ЧЛЕНІВ НТШ ЮХИМА (ЄВФИМІЯ) СІЦІНСЬКОГО ТА МИКОЛИ ПЕТРОВА

Мета статті — через епістолярій двох учених — Ю. Сіцінського і М. Петрова осмислити окремий період у їхніх біографіях, проаналізувати історію їхньої співпраці, висвітлити пріоритети, окреслити основні події наукового життя, довкола яких оберталися листовні розмови, виникали зацікавлення, захоплення чи занепокоєння. У розвідці застосовано загальнонаукові **методи** аналізу й синтезу, а також джерелознавчі методи, що ґрунтуються на основі історизму та об'єктивності і дають змогу вивчити епістолярний наратив. Вони уможливають узагальнення найважливішого в листах М. Петрова і Ю. Сіцінського як канви для картини світу обох дослідників історії, церков та монастирів Поділля, а також фольклору, який став додатковим джерелом у вивченні тих колишніх сакральних споруд, що залишилися тільки в легендах і переказах. **Наукова новизна** полягає в розкритті можливостей епістолярію як джерела до реконструкції біографій учених, у виявленні прихованих підтекстів листовного діалогу, що дають змогу проаналізувати не тільки хронологію подій, а й відтворити лабораторію наукових досліджень, методика збору матеріалу та етичні принципи його оприлюднення. **Висновки.** Листи Ю. Сіцінського і М. Петрова — свідчення 20-літнього етапу в житті обох учених. У їхньому епістолярії порушено ті наукові проблеми, що поставали перед обома дослідниками під час листування: потрібність мистецьких творів і фотографій у вивченні архітектурних особливостей історичних пам'яток, достовірність документів для опису монастирів і церков, залучення до аналізу літописних і церковних богослужбових книг, потрібність питальників та програм для збору і вивчен-

ня фольклорного матеріалу, пов'язаного з існуванням колишніх монастирів. Его-документи охоплюють низку прізвищ, дотичних до наукової проблематики, яка цікавила обох учених, відтворюють події наукового життя кінця ХІХ — початку ХХ ст., видавничого процесу, питань, які розв'язували наукові часописи і церковні періодичні видання, краєзнавчі та історичні музеї.

Ключові слова: Юхим (Євфимій) Сіцінський, Микола Петров, епістолярій, подільські монастирі, історія Церкви, фольклор.

Епістолярій науковців як одне з основних біографічних джерел не завжди був у центрі уваги дослідників. А проте листи, як і спогади та щоденникові записи, фіксують найважливіше, вихоплюючи із повсякдення не тільки події, а й враження, емоції, роздуми — усе, що творить неповторне ткання життєпису: здобутки і втрати, плани і проблеми, щоденну працю, а також не такі часті свята, що для вчених переважно пов'язані із публікацією їхніх досліджень. М. Коцюбинська зауважувала, що епістоли «виявляють у чистому вигляді справжню суть людини, зокрема людини творчої...» [4, с. 40].

Як его-документ лист насамперед засвідчує хронологію подій, пов'язаний із конкретними часопросторовими координатами, а втім, нерідко епістолярний наратив перебирає на себе функцію сповіді, розкриває найзаповітніше — те, що для авторів і адресатів найважливіше, їхні життєві пріоритети, їхнє бачення світу і себе в ньому. Епістолярій учених часто висвітлює лабораторію їхньої роботи, послідовність збору матеріалу, методик, належність до наукової школи, виявляє коло спілкування, подробиці наукової співпраці. Листи вчених — це обмін ідеями, думками з приводу нагальних наукових проблем, іноді вони віддзеркалюють протистояння поглядів, різні аспекти осмислення тем, емоційне ставлення до обговорюваних питань.

Листовний діалог виявляє міжособистісні взаємини, висвітлює наукові впливи, характеризує наукову співпрацю, допомогу, сприяння, захоплення або ж, навпаки, критичне ставлення, несприйняття методів, переконань чи наукових тверджень. Давньогрецький філософ Деметрій Фалерський, автор трактатів з історії, граматики і риторики, зауважував, що кожен, хто пише, відображає в листі власну душу¹. Епістолярний наратив завжди позначений характерними ознаками стилю — безпомилково впізнаваного письма, способу ви-

---

¹ Деметрій о стиле // Античные риторика. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. С. 237–285.

словлювати думку; це своєрідний комплекс неповторних мовно-стилістичних засобів, притаманних і працям того чи того адресата.

Лист відтворює не тільки картину світу, наукові погляди окремого вченого, а й відображає його епоху. Лист насичений неповторними подробицями, які й вибудовують своєрідний універсум наукового життя: формування наукових шкіл, видання часописів і збірників, діяльність наукових товариств, суспільні та політичні впливи на розвиток наукових напрямів, зрештою, особливості побуту людей науки.

Листування Юхима Сіцінського і Миколи Петрова — свідчення 20-літнього періоду життя обох дослідників історії Церкви, українських монастирів, перекази і легенди про окремі з яких залишилися тільки в народній пам'яті, стали фольклором, що також був предметом дослідження обох науковців. На підставі цих его-документів можна визначити, які наукові проблеми хвилювали вчених, якими науковими виданнями вони обмінювалися, фотознімки яких подільських пам'яток зробили Юхим Сіцінський і Михайло Грейм² на прохання Миколи Петрова, як подільський учений спланував 1890 р. поїздку свого київського адресата до Кишинева і Бендер.

Наукова та громадська діяльність Юхима (Євфимія) Сіцінського (1859–1937) — історика, археолога, краєзнавця, етнолога й фольклориста, православного священника, дійсного члена НТШ (із 1899 р.) та інших наукових товариств — розкрита нині відносно повно завдяки працям українських учених. Серед сучасних дослідників наукової спадщини Ю. Сіцінського — Л. Баженов³, І. Батирєва [2, с. 155–158], І. Винокур і В. Корнілов⁴, А. Паравійчук⁵, В. Прокоп-

² Михайло (Міхал) Грейм (15.09.1828–02(15).01.1911) — художник-фотограф, нумізмат, дійсний член РГТ, антропологічної комісії Краківської академії знань, член-кореспондент Польського краєзнавчого товариства у Варшаві та інших наукових товариств. Друкарської та фотосправи навчався у Варшаві, 1852 р. переїхав до Кам'янець-Подільського, 1872 р. заснував власну фотодрукарню, фотографував подільські пам'ятки історії та архітектури, жанрові сцени і типи людей. Нагороджений срібними медалями на фотовиставках у Нюрнберзі (1885), Львові (1895), Києві (1897), Варшаві (1900). Зібрав одну з найбільших у Кам'янці-Подільському нумізматичну колекцію.

³ Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. : Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 349–351.

⁴ Винокур І. С., Корнілов В. В. Визначний літописець Поділля // Репресоване краєзнавство (20–30 роки). Київ : Рідний край, 1991. С. 93–101.

⁵ Паравійчук А. Г. Видатний історик Поділля Ю. Й. Сіцінський // Український історичний журнал. 1968. № 9. С. 89–93.

чук ⁶, А. Трембіцький [7]. Досить ґрунтовну інформацію про Ю. Сіцінського та хронологічний перелік його праць містять рукописні «Биографические сведения...»⁷. За цим документом, Ю. Сіцінський народився 10 (22) грудня 1859 р. у с. Мазники Летичівського пов., де його батько був священником (за словами самого вченого, він народився на 2 місяці раніше, вірогідно, 27 жовтня за н. ст.). Упродовж 1870–1875 рр. навчався в Кам'янецькому духовному училищі, 1875–1881 рр. був учнем Подільської духовної семінарії, із 1881 до 1885 р. студіював богослів'я в Київській духовній академії. У 1886 р. Ю. Сіцінський був викладачем у Бахмутському духовному училищі Катеринославської губ. У 1889 р. прийняв духовний сан і перейшов у Подільську єпархію священником кам'янець-подільської Іоано-Предтеченської церкви (1897–1904). У 1889 р. дослідник Поділля став членом Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, у 1903–1921 рр. був його головою. Із 1892 до 1906 р. Ю. Сіцінський редагував «Подольские епархиальные ведомости», із 1906 до 1918 р. — «Православную Подолию» і «Подолию». П'ять томів наукових праць спочатку Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, а потім Подільського церковного історико-археологічного товариства (VI, VIII, IX, X, XI випуски) опубліковано за редакцією Ю. Сіцінського. Особливе місце належить дев'ятому тому «Приходы и церкви Подольской епархии» (Кам'янець-Подільський ⁸, 1901), де зібрано основні дані про всі парафії і церкви, а також відомості про історію, етнографічні особливості подільських поселень [6]. Ю. Сіцінський був дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця в Києві (із 1896 р.), членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтв (із 1902 р.), Історико-археологічного товариства Київської духовної академії (з 1904 р.), почесним членом Кам'янець-Подільського наукового товариства при УАН (із 1925 р.) та ін. Учений 1890 р. створив і очолив Давньосховище Подільського

⁶ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ : Рідний край, 1995. С. 36–38.

⁷ Сецинский Евфимий Иосифович. Биографические сведения и список печатных трудов // ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 175. Од. зб. 2048. 8 арк.

⁸ У статті вжито сучасну назву міста — Кам'янець-Подільський (у 1795–1944 рр. — Кам'янець-Подільськ).

епархіального історико-статистичного комітету (з 1903 р. — Музей Подільського церковного історико-археологічного товариства; з 1920-х років — Кам'янець-Подільський історико-археологічний музей; тепер — Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник). Протягом 1931–1933 рр. працював науковим співробітником Всеукраїнського музейного містечка. «В особі історика і краєзнавця Євфимія Сіцінського українська наука має справжнього дослідника, знавця багатьох аспектів української історії, який залишив досить значний слід в науковому житті Поділля. Основними напрямками вивчення ним історії Поділля стали систематичні й планомірні дослідження історії церков, парафій та поселень краю, історії культових споруд, храмової і замкової архітектури, оборонних споруд, археологія, бібліографічна діяльність» [7, с. 92].

1929–1930 рр. Сіцінський був ув'язнений за звинуваченням у причетності до «Спілки визволення України». І хоч за цією сфабрикованою справою його не притягували до суду, але, позбавлений права публікувати свої праці, учений залишився без роботи. Підірвавши під час арешту здоров'я, помер 7 грудня 1937 р. у Кам'янці-Подільському.

Епістолярій Ю. Сіцінського (до М. Грушевського, В. Антоновича, П. Житецького, М. Петрова та інших адресатів) засвідчує його високу ерудованість, обізнаність у різних царинах: історії, археології, музеєзнавства, етнографії та фольклористики. Листи до П. Житецького розкривають постать Сіцінського як знавця, редактора перекладів Біблії. Епістолярний наратив додає чимало біографічних подробиць, які створюють цілісний образ ученого, заглибленого у власні дослідження, священника, що знається на історії, звичаях та обрядах, архітектурі сакральних споруд.

Листи до Миколи Петрова (1840–1921) — літературознавця, історика української літератури, історика Церкви, мистецтвознавця, етнографа, археолога, зберігача музею Київської духовної академії, члена НТШ (із 1911 р.), автора відомої праці «Подолія» — це передовсім его-документи, що фіксують єдність зацікавлень, прагнення обміну думками, враженнями про нові наукові видання, спонуку до праці: «Заохочений Вашим листом, я візьмусь за історію Подільських монастирів і якщо не буде матеріалу на статтю, щоб написати статтю для “Под[ольських] епарх[іальних] ведомостей”, то в усякому разі я можу передати Вам мої нотатки, якщо

тільки вони хоч трохи цікаві для Вас»⁹. Ці листи написано, коли сам Сіцінський став редактором «Подольских епархиальных ведомостей», а Петров — членом правління Київської духовної академії, її ординарним професором; він ретельно досліджував історію Церкви, складав «Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве...» (Київ, 1892), упорядковував «Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» (Київ, 1897).

Перший же лист ¹⁰ Ю. Сіцінського, датований 5 лютого 1890 р., засвідчує, що на той час він із М. Петровим не був знайомий особисто, а причиною початку листування стали брошури (як він сам пише) Ю. Сіцінського, одна з яких була присвячена монастирю в Бакоті, — очевидно, ідеться про працю «Бакота — древняя столица Подонья» (1889). Її подільський священник надіслав до Києва, оскільки М. Петров як археолог відвідував Бакоту 1884 р. У листі також вказано місце проживання Ю. Сіцінського в Кам'янці-Подільському — будинок Слесарева на Польських Фільварках.

Згадавши відомі праці, у яких описано окремі подільські монастирі й церкви, у листі від 3 березня 1890 р. Ю. Сіцінський зауважив, що добре було б поїхати до Почаєва, де містився архів, і пошукати там документи для вивчення монастирів Подільської єпархії. Із жалем учений писав про те, що людей, які б цікавилися історією, у Кам'янці мало — двоє-трьох, а сам він не може вибратися в архів за браком часу, бо, крім священницької служби в тюремній церкві, виконує обов'язки бухгалтера взаємодопоміжної каси духовенства. Досі, коли він був викладачем у Бахмутському духовному училищі (1885–1889), вільного часу мав значно більше, але до Кам'янця-Подільського священник повернувся, щоб «служити і працювати»¹¹ вдома, на батьківщині. Відчуття Поділля як малої батьківщини, задля якої хотів жити і працювати, стало для Ю. Сіцінського визначальним, уся його діяльність, усі наукові дослідження були, по суті, спробою організувати наукове життя на Поділлі, спрямувавши його в русло вивчення історії, археології, дослідження пам'яток старовини і фольклору.

⁹ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13748. Арк. 2 зв. (Тут і далі переклад з російської наш. — О. III.)

¹⁰ Там само. Од. зб. 13747. 1 арк.

¹¹ Там само. Од. зб. 13748. Арк. 2 зв.

Описуючи подільські храми, історія яких залишалася на той час поза увагою дослідників, Ю. Сіцінський із жалем констатував, що на Поділлі багато монастирів, легенди і перекази про які зберігає тільки фольклор¹², а самих сакральних споруд уже немає. Варіанти цих фольклорних зразків він збирав і використовував у своїх працях. Учений повторював цю думку в різних листах, приміром, розмірковуючи про те, чи існував колись монастир в Уланові Літинського пов. (тепер с. Уланів Хмельницького р-ну Вінницької обл.). Він із певністю констатував стійкість, збереженість переказів, пов'язаних із монастирями: «Зрештою про те, чи не було монастиря в Уланові, я ще з'ясую, напишу комусь із місцевих священників, чи немає переказів про те, щоби в Уланові був монастир. Треба сказати, що перекази про монастирі тримаються в народі тривко»¹³.

На березневий лист 1890 р. Ю. Сіцінського віднайдено лист-відповідь [5, с. 243–246] М. Петрова, у якому київський дослідник перерахував 36 подільських монастирів та джерела, де є відомості про них. Автор «Подоліи», що побачила світ уже за рік, зауважував, що обов'язково треба опублікувати зображення сутківської Свято-Покровської церкви-фортеці XIV–XVIII ст., унікальної тим, що вона репрезентує одночасно і сакральну, й оборонну споруду (с. Сутківці, тепер Хмельницького р-ну Хмельницької обл.). Переконавання з'явилося у вченого як відповідь на опис і малюнок плану цієї церкви в листі Ю. Сіцінського (від 3 березня 1890 р.). Помітно також, що М. Петров, на відміну від подільського вченого, мало пише про власне життя, його насамперед цікавлять конкретні наукові проблеми, видання, а також втілення в життя наукових планів, пов'язаних із подільськими пам'ятками, подільською історією. Він пропонує надіслати Ю. Сіцінському і М. Яворовському¹⁴ список ілюстрацій,

¹² [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13748. Арк. 1 зв.

¹³ Там само. Од. зб. 13749. Арк. 1 зв.

¹⁴ Яворовський Микола Іванович (02(14).12.1842, с. Голубече Ольгопільського пов. Подільської губ., тепер Крижопільського р-ну Вінницької обл. — 08.12.1919, Кам'янець-Подільський, тепер Хмельницької обл.) — історик, дослідник Поділля, редактор (із 1887 р.), пізніше співредактор «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета», автор праць «Памятники униатской церковно-литературной деятельности в конце прошлого и начале настоящего столетия» (1869), «Медоварение на Руси и остатки его при церквах Подольской епархии» (1878), історико-статистичних описів міст і містечок Поділля: Бару, Жванця, Устя та ін.

очевидно, до свого майбутнього видання «Подолоии», аби вони узгодили і доповнили той перелік, із чого випливає, що подільські дослідники активно допомагали М. Петрову збирати матеріал до його розвідки.

Ще один березневий (30 березня) лист 1890 р. М. Петрова засвідчує, що й він звертався до фольклорного матеріалу, досліджуючи подільські монастирі: «Колись я думав, чи не був розташований Немирівський монастир під Брацлавом? Там, у Монастирському, зберігається переказ про існування монастиря (Подол[ьские] Еп[архияльные] Вед[омости], 1873, № 10, стр. 345)...» [5, с. 247]. М. Петров, як і Ю. Сіцінський, усну традиційну культуру, яка зберегла легенди й перекази про місця, де колись були монастирі, теж вважав надійним науковим джерелом. У цьому ж листі відправник міркував і про суперечливі відомості щодо окремих монастирів: Улановицького і Лановецького, Галайківського і Воскресенського в Кам'янці, а також Хоробрівського.

Окремі листи містять своєрідні короткі рецензії або ж відгуки на праці адресата. Епістолярний жанр потребує відповідної стилістики, стислості викладу, вміння кількома словами передати враження від прочитаного: «З утіхою читаю тепер Вашу “Белоруссию и Литву”! Як би нам дочекатися й такої “Подолоии”!»¹⁵ Брак часу і спільність зацікавлень стають підставою для розуміння з пів слова, для коротких і влучних характеристик, для точних визначень.

Із листів стає відомо, що вчені обговорювали потрібність світлин окремих церков і монастирів Поділля. Для публікації праць, присвячених архітектурі, цей едичійний принцип відіграв чималу роль. Фотографував Ю. Сіцінський сам, бо в одному з листів зазначив, що має невеликий фотоапарат. Проте не цурався й співпраці з професійними фотографами, а також радив М. Петрову звернутися по допомогу Михайла Грейма: «Скажу тільки, що в Кам'янці є фотограф Грейм, любитель археології, і він багато в чому допоможе Вам, особливо якщо Ви будете в Кам'янці. У нього ж є і знімок зі Святовита, що його знайдено у Збручі і який тепер зберігають у Краківському Ягеллонському університеті»¹⁶. Під час огляду церков

---

¹⁵ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13748. Арк. 3 зв.

¹⁶ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13749. Арк. 2 зв.

подільський дослідник також робив малюнки, що доповнювало його описи й аналіз. У цьому ж березневому листі 1890 р. Ю. Сіцінський порушив питання про наявність типографій у монастирях, зокрема у Вінницькому і Могилівському («въ Могилевѣ на Днѣстрѣ»¹⁷). На ці його міркування М. Петров відповідав, що нічого не знає про Вінницьку типографію і сумнівається про наявність такої в Могилеві на Дністрі, на відміну від білоруського Могилева на Дніпрі, у якому справді була друкарня [5, с. 248].

Згодом, 21 серпня 1890 р., пишучи про колекцію фотографій, Ю. Сіцінський повідомив про хворобу М. Грейма¹⁸ — за його словами, паралітичний удар. Саме це стало на заваді, аби швидко переслати світлини, на яких увічнено Меджибізький замок, кам'янецькі Іоано-Предтеченську церкву і католицький кафедральний костел, а також сатанівську ікону Спасителя, посічену турками 1676 р. У листопаді 1890 р.¹⁹ М. Грейм просив Ю. Сіцінського написати М. Петрову і запропонувати поглянути на фото двох експонатів епохи бронзи, знайдених на Кам'янецьчині (мідні меч і шолом), а також статтю Казімежа Фердинанда Пулавського (Пуласького)²⁰, де той описував ці предмети.

У листі, датованому 14 квітня 1890 р.²¹, Ю. Сіцінський зазначав, що має вже окрему колекцію фотографій, на яких зафіксовані церкви та монастирі Поділля, зокрема церкви в Зінькові, Сутківцях та монастир в с. Коржівці (усі тепер села Хмельницької обл.). Він висловив надію, що ця колекція із 14 світлин стане в пригоді для видання М. Петрова, — очевидно, йшлося про його історичний опис «Подолія. Историческое описание» (СПб., 1891). Також він

---

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. Од. зб. 13753. 2 арк.

¹⁹ Там само. Од. зб. 13756. Арк. 1 зв.

²⁰ Пулавський (Пуласький) Казімеж Фердинанд (пол. Kazimierz Ferdynand Pułaski; 19.01.1846, с. Борушківці, тепер Житомирського р-ну Житомирської обл. — 05.01.1826, м. Познань, нині Польща) — польський історик, генеалог. Найвідоміші праці: «Szkice i poszukiwania historyczne» («Історичні нариси і дослідження», у 5 т., 1887–1909) і «Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołunia i Ukrainy» («Хроніка польських шляхетських родів Поділля, Волині і України», 1911).

²¹ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13750. 2 арк.

повідомляв, що доктор Ю. А. Ролле ²² збирається відвідати Бакоту і разом із фотографом зробить знімок напису в тамтешній печері. Ця заувага, напевне, виникла як відповідь на міркування М. Петрова про те, як треба читати написи в Бакотській печері: «Мені здається, тут два різночасові написи: давніший великий і пізніший дрібний» [5, с. 248]. Зміст першого напису автор «Подолії» прочитував як «Господи, благослови Григорія-ігумена, що дав силу тому Михаїлу» (тобто Михайлівському монастирю), другого — як «Григорій воздвиг місце се», що, можливо, уже пізніше залишив відвідувач чи оселець монастиря. «Не завадило б зняти фотографічно (якщо можна) цей напис і видати» [5, с. 249].

Писав Ю. Сіцінський і про власні плани. Його тодішні дослідження були зосереджені довкола історії подільських церков — Іоано-Предтеченської в Кам'янці-Подільському (зруйнованої в 1930-х роках більшовиками), церков у Сутківцях і Зінькові (тепер села Хмельницької обл.). Ці розвідки були продовженням «Древнейших церковей Подолії», остання із серії, уже готова до друку, лежала в редакції «Подольских епархиальных ведомостей». Ділився подолянин і задумом ²³ опублікувати в «Трудах Подольского епархиального историко-статистического комитета» статтю «Материалы для истории монастырей Подольской епархии», де зібрав усі документи про діючі релігійні громади ченців Поділля та перекази й легенди про урочища, де колись були монастирі, що про них залишилися тільки згадки у фольклорі.

5 червня 1890 р. ²⁴ Ю. Сіцінський повідомляв про те, що намагався визначити для М. Петрова найзручніший шлях до Бендер і Кишинева. Він описав ті дороги, які зазвичай використовують приїжджі: одна — по Дністру, друга — із Проскурова (теперішнього Хмельницького) до Кам'янця (Кам'янця-Подільського) фаетоном (очевидно, із Києва до Проскурова можна було доїхати залізницею,

²² Юзеф Антоній Ролле (Ролле), або Józef Apolinary Rolle (псевд. Dr. Antoni J.; 26.09.1829, за ін. відомостями 1830, хутір Генрихівка, тепер с. Роля Жмеринського р-ну Вінницької обл. — 21.01.1894, м. Кам'янець-Подільський) — польський і український історик, письменник. Лікар-психіатр за фахом. Член-кореспондент Краківської академії знань, член Подільського епархиального історико-статистичного комітету (із 1866 р.).

²³ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13756. 1 арк.

²⁴ Там само. Од. зб. 13752. 2 арк.

станцію Проскурів було відкрито ще 21 вересня 1871 р.). Водночас священник повідомив, що жоден візник із Кам'янця до Могилева на Дністрі не наважиться їхати фаетоном, по ущицьких ярах подорожують хіба бричкою. Подоляк Сіцінський писав про свою давню мрію побувати на Пониззі: відвідати Ущицю, Лядову, Могилів-Подільський, поблизу якого жила його сестра. Листи не дають змоги датувати, коли саме, але, очевидно, влітку 1890 р. М. Петров побував у Кам'янці-Подільському.

Аж двічі ²⁵ Ю. Сіцінський подякував М. Петрову за надіслані «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884 р.). В. Ульяновський і О. Панчук, досліджуючи наукову діяльність М. Петрова та відтворюючи його «портрет у часовій перспективі», зауважували, що вчений репрезентує правдиву «інтелектуальну історію» XIX — перших десятиліть XX ст. [8, с. 5]. Працю «Очерки истории украинской литературы...» високо оцінили як його сучасники (І. Свенціцький, М. Грушевський), так і теперішні дослідники: «Справді, окрім незаперечних наукових заслуг, надзвичайною була моральна вартість учинку Миколи Петрова: тоді, коли Емський указ 1876 р. засуджував українське письменство на смерть, він, росіянин, написав історію української, а не “мало”- чи “южнорусской” літератури, протестуючи цим проти офіційних заборон і вперше масштабно представляючи здобутки нового українського письменства» [1, с. 4]. Листи Ю. Сіцінського — також свідчення того, що він усвідомлював вагу авторитету М. Петрова-літературознавця.

Напередодні нового 1891 р., 30 грудня 1890 р., Ю. Сіцінський вітав М. Петрова з прийдешнім святом і повідомляв, що на його прохання Микола Іванович Яворовський ходив у кам'янецький кафедральний костел і дізнався про історію ікони св. Анни у тамтешнього настоятеля. У жовтні 1891 р. ²⁶ автор «Материалов для истории монастырей Подольской епархии» писав своєму київському адресату про публікацію праці в 5-му томі «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета» і пояснював методику власного дослідження: Історико-статистичний комітет розробив запитальник для священників, і вони надіслали відомості про діючі і колишні монастирі, а також — за-

---

²⁵ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. Ш. Од. зб. 13753. Арк. 1; Од. зб. 13754. Арк. 1.

²⁶ Там само. Од. зб. 13758. 1 арк.

фіксовані перекази про монастирища, а він узагальнив зібрані матеріали.

Лист Ю. Сіцінського від 15 листопада 1891 р.²⁷ присвячено взаєминам українців-подолян і молдован із сусідньої Бессарабії — саме це питання цікавило М. Петрова. Подільський священник пояснив, що ті молдовани-богомольці, які приходять до Кам'янця з придністровських найближчих місцевостей, розмовляють і українською, і по-молдовськи. Ідучи до сповіді в кам'янецьких церквах і продаючи на базарі вишивані рушники й килими, вони говорять українською мовою, а між собою перемовляються молдовською. Стаття Ю. А. Ролле про відносини подільських українців і молдован Бессарабії в польському часопису «Niwa» за 1889 р. засвідчує важливість цієї проблеми, зауважував подільський відправник своєму київському адресатові. Згодом цю розвідку вчений надіслав до Києва, пояснивши, чому часопис має забруднений вигляд: він «скупався» в Дністрі, коли статтю Ю. А. Ролле читав В. Антонович, мандруючи бакотськими гористими дорогами²⁸.

У цьому ж листі, дякуючи М. Петрову за надіслану «Подолію» (1891), подільський священник, як і в кількох інших листах, писав, що Поділля — «руське», а не «польське», і така його історія «правильна». Тут він насамперед виявляв погляди православного, протиставляючи їх догматам католицизму. Такі переконання, викликані швидше прагненням до єдності православних у протистоянні католицизму, значно змінилися 1920 р., коли Ю. Сіцінський став членом Ради Міністерства сповідань Української Народної Республіки і, звісно, бачив Поділля в складі УНР.

У єдиному листі за 1892 р. Ю. Сіцінський звертався до свого київського адресата з проханням бодай на кілька днів надіслати «Описание рукописей Церковно-ахреологического музея при Киевской духовной академии» (1879. Вип. III). Саме ця праця М. Петрова була потрібна досліднику, оскільки восени 1892 р. він писав історію Кам'янця-Подільського і хотів переглянути опис окремих кам'янецьких рукописів. Разом із цим листом учений надіслав до Києва кілька брошур-відбитків із «Подольских епархиальных ведомостей» за 1892 р., де була і його стаття про Покровську церкву в Кам'янці-Подільському.

---

²⁷ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13759. 2 арк.

²⁸ Там само. Од. зб. 13760. 1 арк.

Із 1892 р. листування Ю. Сіцінського і М. Петрова стає спорадичним. Немає кореспонденції за 1894, 1897–1909 рр., подільський дослідник звертається до свого київського приятеля все рідше, що, можливо, пов'язано із заклопотаністю, роботою, а можливо, із втраченою епістолярією. Поодинокі листи за 1893, 1895, 1896 і 1910 рр. пов'язані з подарованими працями, із прагненням поділитися науковими здобутками, знайти розуміння і відгук. 5 жовтня 1893 р. Ю. Сіцінський дякував директору Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії М. Петрову за надіслані фото двох сторінок Кам'янецького Євангелія XVI ст., яке на той час було серед експонатів цього музею. Разом із листом щасливий власник світлин надсилав і «два рубля за уплату фотографу»²⁹. Із цього ж листа стає відомо, що Ю. Сіцінський хотів би скористатися кліше гравюр, опублікованих у «Подолії» М. Петрова, проте з'ясувалося, що дозвіл треба брати у міністра внутрішніх справ. М. Петров на це відповів: «...мене самого цікавить доля цих кліше, — і я, вибираючись 23 червня (очевидно, 1893 р. — *О. III.*) з Києва на Віленський з'їзд, беру із собою Ваш лист, щоб запитати у Вільні петербуржців про ці кліше» [5, с. 250].

Травневий лист³⁰ (5 травня) 1895 р. Ю. Сіцінського — це запрошення М. Петрова як відомого дослідника Поділля на святкування 100-річчя створення Подільської єпархії. Ю. Сіцінський повідомляв, що за цей час (п'ять років із 1890-го, коли М. Петров востаннє був на Поділлі) залізниця стала ближчою — 30 верст до станції Ларга³¹, отже, поїздки стали не такими проблематичними. Як додаток до листа — праця самого Сіцінського про Кам'янець (очевидно, йдеться про дослідження «Город Каменец Подольский. Историческое описание», видане 1895 р.) як найщиріше свідчення глибокої шани до М. Петрова.

Уже за рік, 24 травня 1896 р., Ю. Сіцінський писав³² про схвальну рецензію Володимира Антоновича на «Приходы и церкви Подоль-

---

²⁹ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13763. Арк. 1.

³⁰ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13764. 1 арк.

³¹ Ларга — вузлова прикордонна вантажно-пасажирська залізнична станція, розташована в Кельменцях (тепер смт. Чернівецької обл.)

³² [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13765. 1 арк.

скої єпархії. Каменецкий уезд» (Киевская старина. 1896. Т. LIII, № 5. С. 55–58) і просив у М. Петрова поради і сприяння в справі подання рецензованої праці (а також розвідки «Город Каменец Подольский. Историческое описание») на Макаріївську премію, засновану 1867 р. для заохочення науковців, переважно в царині історії.

А за три роки, 1899-го, Ю. Сіцінський став дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка. Усі його дослідження, присвячені історії, пам'яткам, фольклору Поділля засвідчували його високий науковий рівень. Із 1891 р. подільський дослідник листувався з Михайлом Грушевським [3], науковці допомагали один одному збирати документи, матеріали, обмінювалися виданнями власних праць, ділилися враженнями від прочитаного. Ю. Сіцінський привітав М. Грушевського з обранням головою НТШ, а згодом листовно запитував його про роботу товариства, турбувався про публікацію своїх розвідок у «Записках НТШ». Проте, коли йому було запропоновано стати членом НТШ, Ю. Сіцінський відмовився: «Подільський науковець не бажав потрапити на очі жандармерії, поліції та місцевої влади, які і так вороже ставилися до нього» [5, с. 9]. Але здобутки вченого в дослідженні історії Поділля були такі значні, що НТШ — на той час, по суті, аналог Української академії наук — не могло оминати цього факту, і 1899 р. Ю. Сіцінського було обрано дійсним членом товариства. Обрання сприяло і плідній співпраці з М. Грушевським, і публікації досліджень у «Записках НТШ»: Ю. Сіцінський тривалий час здійснював огляд часописів (переважно «Епархиальных ведомостей» різних губерній) у розділі «Наукова хроніка» (1899. Т. 30; 1900. Т. 38; 1901. Т. 43; 1902. Т. 48; 1903. Т. 56; 1905. Т. 68).

Згодом, 1925 р., у часопису «Стара Україна» була опублікована інформація про те, що в НТШ «на історично-філософській секції зреферовано чи прочитано ще праці»³³, серед яких і «Вплив візантійсько-атонської архітектури на будівництво мурованих церков на Поділлі» Ю. Сіцінського. Це дослідження під назвою «Муровані церкви на Поділлі» надруковано також 1925 р. Отже, наукова співпраця Ю. Сіцінського з НТШ була тривала і плідна, а її напрям визначений тими ж зацікавленнями, які об'єднували вченого з іншим дійсним членом НТШ — М. Петровим.

---

³³ Хроніка. Наукові досліді над українським мистецтвом // Стара Україна. 1925. № VII–X. С. 159.

Останній віднайдений лист³⁴ Ю. Сіцінського до М. Петрова, датований 18 листопада 1910 р., пов'язаний із музейними експонатами — дублікатами церковно-богослужбових книг XVII–XVIII ст. — і спробою Давньосховища оцінити і продати ці повторні примірники антикварам із тим, щоб виручені гроші долучити до призначених на побудову нового приміщення для музею. Земля для забудови вже була — 200 кв. сажнів поблизу Олександро-Невської церкви (тепер собор Олександра Невського), а коштів для зведення будинку — обмаль, усього 12 000 рублів. Ю. Сіцінський очолював музей, тому всі клопоти з облаштування закладу випали саме йому. Учений звертався до М. Петрова, який теж обіймав посаду директора Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії і, очевидно, знався на проблемах, про які йому розповідав подільський колега. У його особі Ю. Сіцінський шукав мудрого радника, співчутливого і розсудливого керівника-музейника, який міг допомогти у розв'язанні питань, що поставали перед очільником Давньосховища.

На цьому листування переривається, хоч і Ю. Сіцінський, і М. Петров прожили славне наукове життя: перший помер 1937 р. у віці 78 років після ув'язнення і переслідувань, другий — 1921 р. 81-річним. Можливо, частину листів утрачено у вирі революцій, Першої світової війни чи під час арештів Ю. Сіцінського — цього впевнено сказати не можна, проте епістолярій, що зберігся, — беззаперечно підтвердження тривалої дружби двох учених, які не тільки обмінювалися думками, ідеями, міркуваннями, обговорювали насувні наукові проблеми, а й знаходили час привітати один одного зі святом, із виданням праці чи запросити в гості на відзначення знаменної події.

Отже, листування Ю. Сіцінського і М. Петрова — цінне свідчення майже 20-річного періоду в житті обох учених, які в цей час працювали над історією Поділля та подільських церков і монастирів, частина яких залишилася тільки в народній пам'яті, ставши надбанням фольклору. Епістолярний діалог учених виник як наслідок спільних наукових проблем, досліджуваних одночасно, і тривав два десятиліття, охоплюючи теми, які хвилювали обох науковців. Адресати вчасно відповідали, намагалися в потрібний

---

³⁴ [Лист Євфимія Сіцінського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 13766. 2 арк.

момент допомогти один одному, чи то уточнюючи список подільських монастирів, чи фотографуючи історичні пам'ятки, чи надсилаючи потрібні публікації.

У листах порушено низку наукових проблем, які поставали перед обома дослідниками: достовірність документів для опису монастирів і церков, визнання і використання фольклору як джерела дослідження історії, потрібність мистецьких творів і фотографій у відтворенні архітектурних особливостей пам'яток, залучення до аналізу літописних і церковних богослужбових книг, потрібність питальників, програм для збору і вивчення матеріалу, пов'язаного з існуванням колишніх монастирів. Ці проблеми — основа епістолярного наративу Ю. Сіцінського і М. Петрова, вони виникали перед обома вченими в процесі роботи над їхніми працями: «Материалы для истории монастырей Подольской епархии» (1891), «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии» (1895–1911), «Город Каменец Подольский. Историческое описание» (1895), «Исчезающий тип деревянных церквей Подолии» (1904), «Роспись церкв в южнорусском стиле» (1907) Ю. Сіцінського і «Подолия. Историческое описание» (1891), «Киев, его святыни и памятники» (1896), «Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» (1897), «О расписании стен и вообще об украшении Киевского Владимирского собора» (1899), «Акты и документы, относящиеся к истории Киевской духовной академии» (1904–1908) М. Петрова.

Епістолярій охоплює низку прізвищ, які так чи інакше дотичні до наукової проблематики, що цікавила обох учених: В. Антонович, А. Ю. Ролле, М. Яворовський, М. Грейм та ін. Відомі і менш знані, вони формують коло спілкування, наукової співпраці, бурхливого наукового життя кінця ХІХ — початку ХХ ст. Ці постаті, їхні погляди, наукові пріоритети окреслюють і той науковий дискурс, у якому перебували Ю. Сіцінський і М. Петров. Листи витворюють своєрідне, дуже об'ємне зображення тогочасних подій, видавничого процесу, проблем, що поставали перед науковими часописами і церковними періодичними виданнями, краєзнавчими та історичними музеями.

Мимоволі, цілком побіжно, у листах відтворено і соціальні умови, культуру поведінки, побут науковців, священників, колекціонерів, фотографів, видавців — інтелігенції та звичайних городян і селян, будні яких наповнюють епістолярний наратив живим буттям із його неповторною палітрою кінця ХІХ — початку ХХ ст.

1. Александрова Г. А. Перша авторська версія нового українського письменства // Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия / предисл. и примеч. Г. А. Александровой. Киев : Київський університет, 2008. С. 3–14.
2. Батирєва І. М. Традиційна культура Поділля у дослідженнях другої половини XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 249 с.
3. Епістолярна спадщина Юхима Сіцінського. Листи до Михайла Грушевського (1891–1927 рр.) / упоряд. О. М. Кошель. Київ, 2009. 138 с.
4. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2001. 299 с.
5. Постаті в листах: епістолярій Юхима Сіцінського / вступ. стаття, упоряд., коментарі: О. М. Кошель, В. С. Прокопчук, І. О. Старенький ; наук. ред. Л. В. Баженов. Київ : Старий світ, 2014. 320 с.
6. Приходи и церкви Подольской епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского ; авт. вступ. ст. А. М. Трембіцький. Біла Церква : Олександр Пшонківський, 2009. XII, 996 с.
7. Трембіцький А. М. Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність. Хмельницький : Мельник А. А., 2009. 300 с.
8. Ульяновський В., Панчук О. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров М. Скрижалі пам'яті / упоряд. В. Ульяновський. Київ : Либідь, 2003. С. 5–67.

REFERENCES

1. Aleksandrova, H. A. (2008). Persha avtorska versiia novoho ukrainskoho pysmenstva [The first author's version of the new Ukrainian writing]. In N. I. Petrov. *Ocherki istorii ukrainskoi literatury 19 stoletia* [Essays on the history of Ukrainian literature of the 19th century] (H. A. Aleksandrova, Comp., pp. 3-14). Kyiv, Ukraine: Kyivskiy universytet. [In Ukrainian].
2. Baturieva, I. M. (2005). *Tradytiina kultura Podillia u doslidzhenniakh druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st.* [Traditional culture of Podillia in studies of the second half of the 19th and early 20th centuries] (PhD dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Koshel, O. M. (Comp.). (2009). *Epistoliarna spadshchyna Yukhyma Sitsinskoho. Lysty do Mykhaila Hrushevskoho (1891-1927 rr.)* [Epistolary legacy of Yuchym Sitsinsky. Letters to Mykhailo Hrushevsky (1891-1927)]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Kotsiubynska, M. (2001). "Zafiksovane y netlinne". *Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist* ["Fixed and imperishable". Reflections on epistolary creativity]. Kyiv, Ukraine: Dukh i literatura. [In Ukrainian].

5. Koshel, O. M., Prokopchuk, V. S., & Starenkyi, I. O. (Comps.). (2014). *Postati v lystakh: Epistolarii Yukhyma Sitsinskoho [Figures in letters: The epistolary of Yuchym Sitsinsky]*. Kyiv, Ukraine: Staryi svit. [In Ukrainian].
6. Setcinskii, E. (Ed.). (2009). *Prikhody i tserkvi Podolskoi eparkhii [Parishes and churches of the Podolsk diocese]* (A. M. Trembitskyi, Comp.). Bila Tserkva, Ukraine: Oleksandr Pshonkivskyi. [In Russian].
7. Trembitskyi, A. M. (2009). *Yevfymii Sitsynskyi (1859-1937): Naukova ta hromadska diialnist [Yefimiy Sytsinsky (1859-1937): Scientific and public activity]*. Khmelnytskyi, Ukraine: Melnyk A. A. [In Ukrainian].
8. Ulianovskyi, V., & Panchuk, O. (2003). Mykola Petrov: Portret u chasovii perspektyvi ta riznykh interierakh [Mykola Petrov: Portrait in time perspective and different interiors]. In M. Petrov. *Skryzhalii pamiaty [Table of memory]* (V. Ulianovskyi, Comp., pp. 5-67). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 14.07.2023

Oksana SHALAK, Candidate of Sc. (Philology), Senior Research Associate, Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Epistolary dialogue of active members of the Shevchenko Scientific Society Yukhym (Eufimiy) Sitsinsky and Mykola Petrov.

The purpose of the article through the epistolary of two scientists Yu. Sitsinsky and M. Petrov to analyze a separate period in their biographies, analyze the history of their cooperation, highlight scientific priorities, outline the main events of scientific life, around which the correspondence revolved, interest, concern or admiration arose through. In the investigation, general scientific *methods* of analysis and synthesis, as well as source studies methods, based on historicism and objectivity, are used, which make it possible to study the epistolary narrative. They enable the generalization of the most important as a canvas for the picture of the world of history researchers, churches and monasteries of Podillia, as well as folklore, which for M. Petrov and Yu. Sitsinsky became an additional source in the study of those former sacred buildings that remained only in legends and tales. *The scientific novelty* consists in revealing the possibilities of the epistolary as a source for reconstructing the biographies of scientists, in revealing the hidden subtexts of the letter dialogue, which make it possible to analyze not only the chronology of events, but also to recreate the laboratory of scientific research, the method of collecting material and the editorial principles of its publication. *Conclusions*. The letters of Yu. Sitsinsky

and M. Petrov are evidence of the 20-year stage of life of both scientists. In their epistolary, the scientific problems faced by both researchers during their correspondence were raised. These are the need for artistic works and photographs in the study of architectural features of monuments, the reliability of documents for describing monasteries and churches, involvement in the analysis of chronicles and church liturgical books, the need for questionnaires and programs for collecting and studying folklore material related to the existence of former monasteries. Ego-documents include a number of surnames related to scientific issues that interested both of scientists, and reproduce the events of the late 19th and early 20th centuries, scientific life, the publishing process, issues that were resolved by scientific journals and church periodicals, local history and historical museums.

Key words: Yukhym (Eufimiy) Sitsinsky, Mykola Petrov, epistolary, Podil monasteries, church history, folklore.